

PRZELOTY I ZIMOWANIE PTAKÓW WODNYCH NA ODRZE W OPOLU

Migration and wintering of waterfowl in the Odra River in the Opole city

Grzegorz Hebda

ABSTRACT: Ten years of investigations on the non-breeding waterfowl of the Odra River in the Opole city are presented. Observations were conducted along 5 km long section of the river valley. In total 43 species have been registered.

KEYWORDS: waterfowl, wintering birds, Opole Silesia, Opole, the Odra River

WSTĘP

Ptaki niełęgowe miejskich odcinków rzek były przedmiotem badań w kilku miejscach w Polsce, np. w Poznaniu i Warszawie (Jędraszko-Dąbrowska i Cygan 1995, Śliwa 1998). Wynikało z nich, że pomimo silnej antropopresji na takich obszarach, są one atrakcyjnymi środowiskami dla ptaków. Szczególnie licznie występują te gatunki, które korzystają z dokarmiania przez ludzi.

Celem pracy było omówienie awifauny przelotnej i zimującej fragmentu miejskiego odcinka rzeki Odry w Opolu, w okresie, w którym nie zaznaczał się wpływ obecnie funkcjonującej obwodnicy miasta.

TEREN BADAŃ

Obserwacje prowadzono na 5 kilometrowym odcinku rzeki Odry w Opolu, od mostu na ul. Nysy Łużyckiej do jazu na rzece na wysokości Wróblina (154-159 km według kilometraża rzecznego). Odcinek ten za wyjątkiem około 0,5 km części przylegającej do osiedli przy ul. Bończyka i Budowlanych, położony jest w peryferyjnej części miasta, poza obszarami zabudowanymi. W północnej części kontrolowanego odcinka rzekę przecina most będący częścią obecnej obwodnicy miasta. Most ten był użytkowany tylko na początku okresu badań (1990-1993) i to w stopniu minimalnym.

Do rzeki wpada tylko jeden większy ciek wodny – Kanał Ulgi, a około 1 km za jazem znajduje się ujście Małej Panwi. Poza tym na omawianym odcinku znajdują się ujścia 4 niewielkich rowów odwadniających i zrzutów ścieków.

Prawie na całej długości odcinka, po obu stronach rzeki występowały wąskie pasy nadrzecznych wiklinowisk. W najbliższym otoczeniu rzeki brak jest kompleksów leśnych, a obecne są jedynie 4 niewielkie zadrzewienia. Dominującym elementem krajobrazu są na tym odcinku pola uprawne i łąki (w międzywalu). Przy rzece na wysokości ul. Wrocławskiej zlokalizowana jest oczyszczalnia ścieków, spełniająca ważną rolę dla migrujących i zimujących mew.

Odra na tym odcinku jest bardzo słabo penetrowana przez ludzi, jedynie przy jazie we Wróblinie zaznacza się stała obecność wędkarzy.

METODYKA

W latach 1990-1999 wykonano 70 kontroli całkowitych rzeki i ok. 40 kontroli częściowych. Rozkład prowadzenia obserwacji w poszczególnych miesiącach był następujący: VIII – 5, IX – 7, X – 9, XI – 10, XII – 18, I – 26, II – 18, III – 11, IV – 5. Kontrole polegały na przejściu odcinka i notowaniu występowania i liczebności wszystkich gatunków ptaków wodno-błotnych i drapieżnych. Zapisywano wszystkie ptaki przebywające na rzece, przelatujące oraz przebywające w polu widzenia (np. żerujące na polach uprawnych czaple).

Do niniejszej pracy wykorzystano także materiał udostępniony przez innych obserwatorów: A. Kuńka (AKU) – 11 kontroli, T. Dzierżan (TD) i A. Karnaś (AKA) – 1 kontrola. Przy gatunkach rzadkich, podano ich status na Śląsku korzystając z pracy Dyrca i in. (1991).

PRZEGLĄD GATUNKÓW

nur czarnoszyi/rdzawoszy *Gavia arctica/stellata*

Jedyną obserwację nura dokonano 11 XI 1993r (AKU) - 1 lecący osobnik. Nury obu gatunków są bardzo nielicznie obserwowane na Śląsku.

perkoz *Tachybaptus ruficollis*

3 krotnie spotkano pojedyncze osobniki podczas przelotu jesiennego: 15 X 1991r, 10 XI 1993r, 12 XII 1990r. Zimą (20 XII – 20 II) napotkano go 9 razy, maksymalnie 3 os. - 30 XII 1995r (AKU) i 1 I 1996r. Brak obserwacji wiosennych.

perkoz dwuczuby *Podiceps cristatus*

Podczas przelotu jesiennego (25 X – 12 XII) spotkano go trzykrotnie, maksymalnie 4 os. - 19 XI 1992r. Zimą dokonano 6 obserwacji 1-2 osobników: 24 XII 1992r, 25 XII 1991r, 30 XII 1995r (AKU), 19 I 1996r, 11 II 1992r, 19 II 1994r. Wiosną (4 III – 20 IV) dokonano 4 obserwacji, zwykle pojedynczych osobników, a maksymalnie naliczono 5 os. - 23 III 1991r.

kormoran *Phalacrocorax carbo*

Wiosną obserwowany 3rotnie: 7 III 1999r – 5 os., 31 III 1996r – 2 os., 8 IV 1991r – 7 os. Być może przelotnych już ptaków dotyczy obserwacja z 24 II 1997r – 5 os. lecących w górę rzeki. Jesienią spotkany 4rotnie: 23 X 1998r – 1 os., 25 X 1995r – 1 os., 25 XI 1996r – 1 os. i 16 XII 1996r – 2 os. (AKU).

czapla siwa *Ardea cinerea*

Obserwowana od VIII do V, przeważnie grupki kilku osobników. Największe skupienie jesienne to 25 osobników w III dekadzie września, a zimowe 14 osobników w II dekadzie lutego. Wiosną obserwowano pojedyncze osobniki.

bocian biały *Ciconia ciconia*

Zanotowano tylko 2 obserwacje w okresie polegowym: 19 VIII 1993r – 2 ptaki i 24 VIII 1991r – 3 ptaki żerujące na polach uprawnych.

łabędź niemy *Cygnus olor*

Pierwsze ptaki obserwuje się w I dekadzie listopada, w połowie grudnia zanotowano najliczniejsze stado – 130 os. W czasie zimy przebywa średnio 25 osobników, a maksymalnie zanotowano 83 osobniki w III dekadzie stycznia. Ostatnie ptaki obserwuje się na tym odcinku w I dekadzie marca. Liczebność łabędzia niemego podlega na tym odcinku silnym dobowym wahaniom, w skutek przemieszczania się osobników zimujących na Kanale Ulgi oraz na Odrze w Śródmieściu.

gęś zbożowa *Anser fabalis*

Dwie jesienne obserwacje: 28 XI 1998r – 1 osobnik, 12 XII 1991r – 42 przelatujące ptaki.

gęś białoczelna *Anser albifrons*

Zanotowano jedną obserwację wiosenną: 21 III 1993r (AKU) – 25 osobników i jedną jesienną: 28 XI 1998r – 1 os.

ohar *Tadorna tadorna*

2 dorosłe osobniki przebywały w ujściu Kanału Ulgi w okresie 28 XII 1990r do 13 I 1991r. Rzadki gatunek Śląska, jego zimowanie zdarza się na Śląsku wyjątkowo.

mandarynka *Aix galericulata*

Jednej obserwacji dokonano 22 II 1998r – 1 samiec w Opolu (Komisja Faunistyczna 2000).

Gatunek wyjątkowo stwierdzany w Polsce, którego obserwacje wymagają akceptacji Komisji Faunistycznej Sekcji Ornitologicznej PTZool.

świstun *Anas penelope*

Jedno spotkanie późną jesienią: 9 XII 1990r (AKA) – 1 samiec, 4 spotkania zimowe: 1 I 1992r – 1 para, 25 I 1992r – 1 samica, 1 II 1998r – 1 samiec. Zimowanie świstuna

zdarza się na Śląsku sporadycznie. Obserwacje z 22 II 1998r i 24 II 1997r dotyczą już prawdopodobnie wczesnych obserwacji przelotnych ptaków. Wiosną obserwowany 4 III i 10 III 1991r – 1 os.

cyraneczka *Anas crecca*

Jesienią zanotowano 5 jej spotkań w okresie 21 X – 16 XII, maksymalnie 25 XI 1996r – 7 os. 6 spotkań z okresu zimy 1 - 3 osobników. Wiosną tylko jedna obserwacja: 28 II 1997r – 1 samica.

krzyżówka *Anas platyrhynchos*

Jest gatunkiem dominującym podczas kontroli i występującym z najwyższą frekwencją. Obserwowana przez cały rok. Jej dynamikę przelotu przedstawia ryc. 1.

rożeńiec *Anas acuta*

Jedna obserwacja tylko z okresu zimy: 14 I 1995r – 1 samiec. Zimowanie rożeńca zdarza się na Śląsku wyjątkowo.

cyranka *Anas querquedula*

Stwierdzono 3 jej obserwacje, tylko podczas przelotu wiosennego: 21 III 1993r (AKU) – 1 samiec, 20 IV 1991r – 1 para, 2 V 1991r – 1 para.

pląskonos *Anas clypeata*

Jedna obserwacja tylko z okresu zimy: 30 XII 1995r (AKU) – 1 samiec. Zimowanie pląskonosy zdarza się na Śląsku wyjątkowo.

głowienka *Aythya ferina*

Pierwsze ptaki obserwuje się na Odrze pod koniec listopada, najwcześniejsza obserwacja 11 XI 1993r – 1 samiec (AKU). Jesienią obserwowana 6 razy, maksymalnie 17 osobników – 16 XII 1996r (AKU). Zimą obserwowana corocznie, maksymalnie stwierdzono 34 osobniki na całym odcinku – 30 XII 1995r. Intensywny przelot zaznacza się w III dek. lutego. Najliczniej spotykana wiosną, kiedy to zanotowano najliczniejsze jej stado 158 os. – 2 III 1991r. Od drugiej dekady marca spotykana bardzo rzadko i pojedynczo.

czernica *Aythya fuligula*

Pierwsze ptaki obserwowano podczas przelotu jesiennego 15 X 1991r (AKU) – 3 os. Przelot jesienny jest mało intensywny, zanotowano łącznie 10 spotkań, a maksymalnie stwierdzono na odcinku 25 osobników – 16 XII 1996r (AKU). Zimą zanotowano ok. 25 jej spotkań, a najliczniejsze stado liczyło 95 osobników – 2 I 1991r. Przelot wiosenny zaznacza się od III dekady lutego, choć przy łagodnej zimie, przelot zanotowano już 10 II. Największe skupienie zanotowano 2 III 1991r – 109 os. Ostatnia obserwacja wiosenna to 10 III 1991r.

ogorzałka *Aythya marila*

3 krotnie stwierdzona jesienią: 10 XI 1993r – 1 samica, 25 XI 1996r – 1 samica, 15 XII 1999r – 1 samica. Zimą obserwowana dwukrotnie: 30 XII 1990r – 30 os. i 23 I 1992r – 1 samica. Obserwacje pojedynczych osobników z 19 II i 21 II 1994r mogą dotyczyć już ptaków przelotnych. Gatunek dość rzadko stwierdzany na Śląsku, a skupienie 30 os. z 30 XII 1990r jest jednym z największych na Śląsku.

łodówka *Clangula hyemalis*

Dwie obserwacje: 28 XI 1998r – 1 juv. i 20 I 1995r – 2 samice. Zimowanie łodówek jest rzadkim zjawiskiem na Śląsku.

uhła *Melanitta fusca*

W okresie 15 II – 4 III 1991r obserwowano jednego młodego samca. Gatunek rzadko stwierdzany na Śląsku.

gagoł *Bucephala clangula*

Jesienią spotkany dwukrotnie: 4 XI 1994r – 1 samica, 12 XII 1991r – 1 os. Najwięcej, 14 obserwacji pochodzi z okresu zimy: 30 XII – 21 II. Najliczniejsze stado odnotowano 20 II 1991 (AKU) – 10 os. Wiosną obserwowany tylko raz: 10 III 1991r – 2 ptaki.

bielaczek *Mergus albellus*

Jesienią stwierdzony 4 razy w okresie 28 XI – 16 XII, maksymalnie 28 XI 1998r – 15 os. Zimą (28 XII – 20 II) stwierdzony 11 razy, przeważnie obserwowano pojedyncze ptaki, a maksymalnie 31 I 1996r – 18 os. Trzykrotnie obserwowany także wczesną wiosną (21 – 23 II).

szlachar *Mergus serrator*

Jedna obserwacja z okresu jesiennego: 4 XI 1994r – 1 samica oraz dwie z okresu zimy: 13 XII 1991r i 30 XII 1995r – jedna samica. Zimowanie szlacharów zdarza się na Śląsku wyjątkowo.

nurogęś *Mergus merganser*

Dwukrotnie obserwowany jesienią: 13 XII 1991r (AKU) – 1 os., 16 XII 1996r (AKU) – 17 os. Zimą (30 XII – 20 II) obserwowany 13 razy, maksymalnie 20 II 1991r (AKU) naliczono 87 os., duże stado zanotowano także 11 I 1997r – 45 os. Podczas przelotu wiosennego stwierdzony 3 razy: 21 II 1994r – 5 os., 23 II 1991r – 23 os., 2 III 1991r – 10 os.

blotniak stawowy *Circus aeruginosus*

Pojedyncze osobniki napotkano 2 V 1991r i 19 VIII 1993r.

bielik *Haliaeetus albicilla*

Jedynę obserwacji dokonano 13 XII 1991r – 1 młodociany osobnik.

rybołów *Pandion haliaetus*

Jedyną obserwację dokonano 29 IX 1995r - jednego lecącego osobnika obserwowano w ujściu Kanału Ulgi.

kokoszka *Gallinula chloropus*

Jesienią dokonano 7 obserwacji 1-2 osobników w okresie 17 IX – 7 XII. Zimą stwierdzona 7 razy, w okresie 21 XII – 21 II. Maksymalnie stwierdzono 4 osobniki – 1 I 1996r. Brak stwierdzeń wiosennych.

łyśka *Fulica atra*

Jest jednym z gatunków o najwyższej frekwencji. Dynamikę jej przelotu przedstawia ryc. 2. Odlot na łęgowska następuje w I dekadzie marca, a pojedyncze ptaki obserwuje się jeszcze do początku kwietnia.

żuraw *Grus grus*

Obserwowany tylko dwukrotnie wczesną wiosną: 28 II 1997r – 2 os. (wczesna obserwacja na Śląsku) i 10 III 1991r – 2 os.

sieweczka rzeczna *Charadrius dubius*

Spotkana dwukrotnie: 20 IV 1991r – 1 os. i 13 VII 1993r – 1 para.

czajka *Vanellus vanellus*

Spotykana nie corocznie. Jesienią (7 VII – 9 XII) obserwowana trzykrotnie, największe stado liczyło wówczas 50 osobników – 3 X 1991r. Najwcześniejsza wiosenna obserwacja: 28 II 1997r – 42 os. Przelot wiosenny trwa do drugiej dekady kwietnia.

brodziec samotny *Tringa ochropus*

Dokonano tylko jednej, wiosennej obserwacji: 24 III 1991r – 1 osobnik na łasze w ujściu Kanału Ulgi.

piszkiwiec *Actitis hypoleucos*

Zanotowano 4 jego obserwacje, 1 w okresie przedłęgowym: 2 V 1991r – 2 os., oraz 3 w okresie połęgowym: 13 VII 1993r – 1os., 18 VIII 1991r – 1os., 19 VIII 1993r – 1 os. Wszystkich obserwacji dokonano na łasze w ujściu Kanału Ulgi.

mewa mała *Larus minutus*

W okresie jesiennego przelotu spotkana tylko raz: 22 XI 1990r – 1 ad. Dwukrotnie spotkana zimą: 16 I 1993 r – 1im. i 10 II 1995r – 2 im. Zimowanie mewy małej zdarza się na Śląsku wyjątkowo.

śmieszka *Larus ridibundus*

Przelot śmieszki zaznacza się już w lipcu np. 7 VII 1991r ca. 180 os. przebywało na Odrze. Szczyt przelotu jesiennego występuje od połowy września do początku listopada. 10 X 1991 r podczas liczenia z punktu na Odrze w godz. 14.20 – 15.40

przeleciało w kierunku Opola w sumie 230 osobników. Szczyt przelotu wiosennego występuje w II połowie marca. Dynamikę przelotu mewy śmieszki przedstawia ryc. 3.

mewa pospolita *Larus canus*

Obserwowana corocznie w okresie 3 X do 8 IV. Podczas przelotu jesiennego maksymalnie na odcinku stwierdzono do 25 osobników, lecz przeważnie spotyka się po kilka ptaków. Przelot jesienny ustaje w II dekadzie grudnia. Zimuje także nielicznie, największe zgrupowanie spotkano 24 XII 92r i 16 I 1994r – 42 osobniki. Przelot wiosenny słabo zaznaczony, największe zgrupowanie liczyło 17 ptaków – 4 III 1991r. Przy wczesnej wiosnie przelot zaczyna się już III dekadzie lutego.

mewa srebrzysta *Larus argentatus*

Obserwowana tylko raz: 25 XI 1996r – 1 subad.

mewa srebrzysta/białogłowa *Larus argentatus/cachinnans*

Jedyniej obserwacji nieoznaczonego do gatunku osobnika dokonano 7 XII 1994r.

rybitwa rzeczna *Sterna hirundo*

Pojedyncze ptaki obserwowano raz wiosną: 2 V 1991r, oraz dwa razy podczas przelotu jesiennego: 7 VII i 7 VIII 1991r.

zimorodek *Alcedo atthis*

Obserwowany przez cały rok w liczbie 1-3 osobników.

pliszka górska *Motacilla cinerea*

Jedyniej obserwacji dokonano 21 III 1993r – 1 samica koło przepompowni we Wróblinie (AKU, TD). Gatunek rzadko obserwowany na nizu.

WYNIKI

W trakcie badań ogółem wykazano na tym odcinku 43 gatunki ptaków wodno-błotnych: 33 gatunki w okresie jesiennym, 26 gatunków podczas zimowania i 27 gatunków w okresie przelotu wiosennego.

Szczególnie istotny wydaje się być omawiany teren dla ptaków w okresie zimowania. Awifauna zimowa jest tutaj bogata zarówno pod względem różnorodności gatunkowej jak i liczebności niektórych gatunków. Dla porównania na całym miejskim odcinku rzeki Warty w Poznaniu stwierdzono 25 gatunków (Śliwa 1998), a na 27 km odcinku miejskim Wisły w Warszawie stwierdzono 33 gatunki (Jędraszko-Dąbrowska i Cygan 1995).

Liczebność kilku gatunków podczas zimy przekracza tu średnią liczebność podawaną dla Odry na Śląsku: krzyżówka, której średnia liczebność na 5 km rzeki na Śląsku wynosiła w latach 1985-1989 400-600 os., tutaj osiąga średnią liczebność 700 os; czernica osiąga średnio 30 os. (na Śląsku 2-5 os.); łyska średnio 80 os. podczas gdy na Śląsku: 8-40 os. (Czapulak i Stawarczyk 1988; Czapulak 1991).

Gatunkami najliczniejszymi, dominującymi na tym odcinku są: krzyżówka, łyska i śmieszka. Krzyżówka jest obecnie dominującym gatunkiem na większości rzek Śląska, a w wielu miejscach Polski wykazano jej preferencję do odcinków rzek położonych na terenach miejskich, co ma związek z jej synurbanizacją (Engel et al. 1988). Czynnikiem warunkującym wyższą liczebność w miastach krzyżówki i mew, jest dokarmianie ptaków, oraz obecność licznych kolektorów ścieków i miejsc zrzutów ciepłej wody, gromadzących żerujące ptaki. Takie koncentracje krzyżówek i łysiek stwierdzono także na przebadanym odcinku w rejonie zrzutów wody z oczyszczalni ścieków przy ul. Wrocławskiej. Wyższą liczebność mewy śmieszki należy tłumaczyć bogatą bazą żerowiskową jaką daje mewom gminne wysypisko śmieci w Groszowicach, na terenie którego żeruje do kilku tysięcy ptaków (obserwacje własne), oraz wspomniana oczyszczalnia ścieków, na terenie której także koncentrują się mewy.

Przebadany odcinek wyróżnia się także obserwacjami gatunków wyjątkowo i rzadko zimujących na Śląsku. Do nich zaliczają się: ohar, mandarynka, świstun, płas-konos, rożeniec, lodówka, uhla, szlachar i mewa mała. Do gatunków rzadkich, stwierdzonych poza okresem zimowania, zaliczyć należy także ogorzałkę i pliszkę górską.

Prezentowane w niniejszej pracy wyniki odnoszą się do okresu, w którym nie zaznaczał się wpływ przecinającej rzekę aktualnej obwodnicy Opola. W związku z tym, iż obwodnica ta właśnie rozpoczęła pełne funkcjonowanie, korzystne byłoby monitorowanie rzeki według tej samej metodyki, w celu wskazania ewentualnego wpływu obwodnicy na awifaunę.

mgr Grzegorz Hebda
Katedra Biosystematyki
Uniwersytet Opolski
ul. Oleska 22, 45-052 Opole

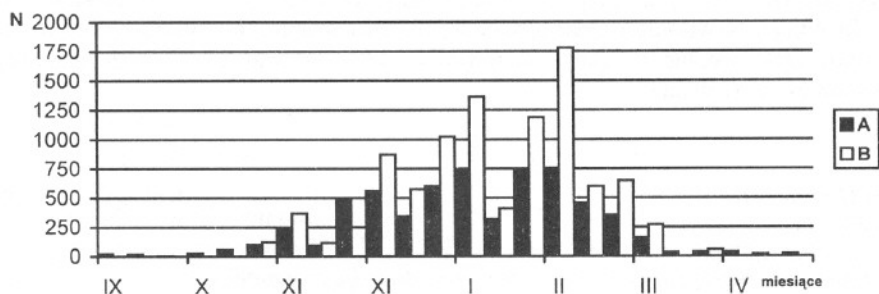
Wpłynęło: 2.07.2001

SUMMARY

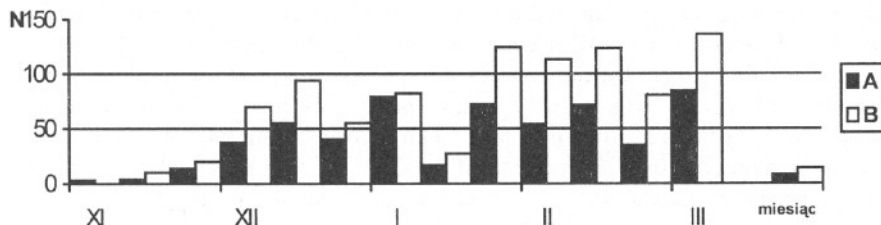
The paper presents result of ten years observations, that have been conducted along 5 km long section of the Odra River in the Opole city. Counting of waterfowl took place from September to April every season. In total results of 110 counting were utilised for this paper. During surveys 43 species of waterfowl have been recorded: autumn – 33 species, winter – 26 species, spring – 27 species. The most considerable significance for birds has this part of the Odra River during winter. Some birds gather here more numerous than in other part of the Odra River in Silesia: *Anas platyrhynchos*, *Aythya fuligula*, *Fulica atra*. The characteristic feature of this section of river is presence of some species, which stay in the area of Silesia throughout the winter only exceptionally: *Tadorna tadorna*, *Aix galericulata*, *Anas penelope*, *A. acuta*, *A. clypeata*, *Clangula hyemalis*, *Melanitta fusca*, *Mergus serrator*, *Larus minutus*.

LITERATURA

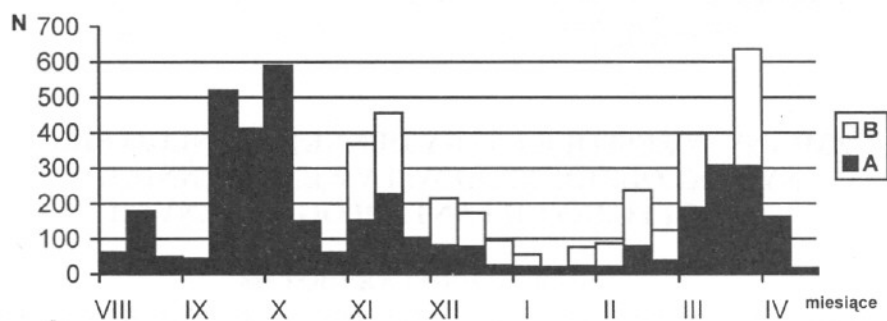
- Czapulak A., Stawarczyk T., 1988: Zimowanie ptaków wodnych na Śląsku w latach 1985-1987, Ptaki Śląska 6: 25-42.
- Czapulak A., 1991: Zimowanie ptaków wodnych na Śląsku w latach 1988-1989, Ptaki Śląska 8: 118-127.
- Dyrz A., Grabiński W., Stawarczyk T., Witkowski J., 1991: Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Engel J. Keller M., Leszkowicz J., Zawadzki J., 1988: Synurbization of the mallard *Anas platyrhynchos* in Warsaw. Acta orn. 24: 9-28.
- Jędraszko-Dąbrowska D., Cygan J.P., 1995: Lęgowe i zimujące ptaki wodno-błotne Warszawy, Not. Orn. 36: 241-171.
- Komisja Faunistyczna 2000. Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 1998. Not. Orn. 41,1:34.
- Śliwa P., 1998: Zimowanie ptaków wodnych na miejskim odcinku Warty w Poznaniu, Przegl. Przyr. 9, 3: 77-84.

Rycina 1. Dynamika przelotu krzyżówki. A – średnia liczebność w dekadzie; B – maksymalna liczebność w dekadzie.

Rycina 2. Dynamika przelotu łyski. A – średnia liczebność w dekadzie; B – maksymalna liczebność w dekadzie.

Rycina 3. Dynamika przelotu mewy śmieszki. A – średnia liczebność w dekadzie; B – maksymalna liczebność w dekadzie.